

EREDMÉNYEK ÉS FELADATOK AZ ANTIFASISZTA ELLENÁLLÁSI MOZGALOM KUTATÁSÁBAN*

Hazánk lakosságának már több mint a fele a felszabadulás után született. Ha ehhez hozzászámítjuk az akkor még nem eszmélő korban levőket — az 1939-től születetteket —, ez az arány még nagyobb, eléri az 58⁰/₀-ot. Több millió olyan polgárról van tehát szó, akiknek nincs közvetlen tapasztaláson nyugvó élményük a háború és a fasiszmus időszakából.

Az emberek tudatának formálása, az egyes kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalásaik kialakítása nem utolsósorban az e korszakkal foglalkozó történetészek feladata. Amennyiben munkásságuk alap kutatás jellegű, tevékenységük kisu-gárzik a sajtó, a propaganda, a film és az oktatás felé is.

A Magyar Népköztársaság berendezkedése, állami törvényeink, az uralkodó közfelfogás és morál semmilyen formában nem adnak teret az antihumánus, békeellenes, fajüldöző megnyilvánulásoknak. Nem ilyen jelenségek ellen kell tehát hadakoznunk. A múlt kutatóinak feladatát abban látom, hogy segítsük az emberek eszmei, tudati nevelését, formálását, hogy valóságghú, a történeti igazságnak megfelelő képet adjunk a fasiszmus — s egyben annak magyar válfaja — megnyilvánulásairól, tevékenységéről. Egyben kiemeljük azon személyek, pártok és csoportok magas erkölcsiségét, akiknek volt erejük, hitük, bátorságuk, hogy szembeszálljanak a fasiszta veszedelemmel.

A fasiszmus ellenében ható jelenségeket az akkori eszmének, a népfrontos összefogás gondolatának megfelelően kell vizsgálnunk. A vezérelvünk az lehet, hogy semmilyen antifasiszta jelenséget nem kívánunk eltúlozni, de kicsinyes okok alapján nem is akarunk elhallgatni. Az objektív igazságnak tartozunk azzal, hogy ugyanakkor kimondjuk: a harc vezetői, legáldozatkészebb harcosai mégis mindenhol a kommunisták voltak.

A magyar antifasiszta ellenállási és partizánmozgalom történetének tudományos vizsgálata és az eredmények hasznosítása nagy lehetőséget tár fel előttünk a tudatformálásban, a hazafiságra, a vonzó emberi eszményekre, a nehéz helyzetben történő helytállásra való nevelésben. Népünket és fiataljainkat olyan ideákkal vértézhetjük fel, mint a haza és haladás szeretete, az emberi méltóság tisztelete, a baráti internacionalista összefogás; az erőszak és a zsarnokság gyűlölete.

Az ellenállási mozgalom történetének kutatása — a második világháborún belül — a történettudomány új ágává lett. E téren számos kutató dolgozik, folyóiratok jelentek és jelennek meg, nemzetközi konferenciákat, tudományos tanácskozásokat tartanak. Hazánkban is már 1945 óta jelennek meg publikációk, nyilvánul meg érdeklődés e témakörben. A kutatások historiográfiáját eddig sajnos még senki nem írta meg.

Jelen beszámoló azt a célt tűzte maga elé — vállalva a botladozás nehézségeit —, hogy az önálló kiadványok tükrében felmérje a téma kutatása terén 1945 óta végzett munkát, megkeresse az egyes időszakok jellemzőit, megállapítsa a kutatás napi helyzetét és jövőbeli feladatát.

* „A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom a második világháborúban” című tudományos konferencián elhangzott előadás. (Salgótarján, 1978. december 1–2.)

A megjelent kiadványok sajátosságait elemezve az ellenállási mozgalom kutatásában — véleményem szerint — hat periódus különböztethető meg. Ezek nagyjából egybeesnek felszabadulás utáni történelmünk kisebb időszakaszaival is.

I. 1945—1948. A felszabadulást követő években a vizsgált témából 41 önálló munka került kiadásra. Ez — évi átlagban — 10,2 könyvet jelent. A csúcson az élménygazdag 1945-ös esztendő áll, amikor 14 könyv látott napvilágot. Ezután fokozatos csökkenés mutatkozik, s csak 10 évvel később, 1955-ben éri el a kiadás az első év szintjét.

A bibliográfiai kutatás feladata annak megállapítása, hogy melyik is volt az első könyv, amelyik az ellenállási mozgalommal foglalkozott. Én Darvas József „Város az ingoványon” c. művét tenném az első helyre. És ezután a könyvek hosszú sora következik, amit talán Pintér—Szabó: A népfrontmozgalom Magyarországon c., 1978. szeptember 20-án megjelent művével zárhatunk le. Közöttük pedig ott van 206 kiadvány, a résztvevők és kutatók közös munkájának eredményeként.

Már 1945-ben megjelentek az első élménybeszámolók, memoárok, a pártok sorra adták ki az ellenállási tevékenységüket tanúsító kiadványokat. A kommunista harcosokról 6 könyv emlékezik meg. Ma már könyvészeti ritkaságnak számít az újpesti partizánok tetteit megörökítő füzet, a „Magyar partizánok a salgótarjáni szénmedencében” c. kiadvány, s a „Magyar szabadságért” címmel a KMP hőseit bemutató kötet. Ha valaki szemmel láthatóan akarja érzékelni az azóta megtett fejlődést, javaslom, hogy egyidejűleg vegye kézbe ezt a könyvet, valamint az 1975-ben kiadott „Szocialista forradalomért” c. hasonló jellegű kiadványt.

Korán megjelentek az első összefoglaló munkák is. Ezeket olvasva úgy tűnik, hogy az a bizonyos történelmi távlat mégis elengedhetetlen feltétele az arányok helyes felismerésének, az események elrendeződésének és a dolgok kicsinyes részletein való felülemelkedésnek. Kivétel ez alól Kállai Gyulának a „Magyar függetlenségi mozgalom” c. igényes munkája, amely azóta vagy fél tucat kiadásban, időtállóan jelent meg. Erdemes számba venni, hogy az ellenállásról az első ismeretterjesztő munkákat Fehér Lajos írta.

II. Az 1949—1953 közötti éveket ma úgy jellemezzük, mint a személyi kultusz időszakát. A partizánok, ellenállók számára nehéz évek voltak ezek. A hazai kommunistákkal, a nyugat-európai, a jugoszláviai ellenállókkal szemben megtorlásra, diszkvalifikálásokra került sor. Ezekben az években elsorvadtak népünk oly nemesen tiszta hagyományai, mint a magyar internacionalisták tevékenysége, vagy a spanyol polgárháborúban való részvétel. Az ellenállás polgári vonala teljes mellőzésben részesült. A Partizánszövetség megszűnt létezni, beolvasztották a Szabadságharcos Szövetség nevű szervezetbe.

Az ellenállási mozgalom kutatása ezekben az években gyakorlatilag megszűnt. A korábbi tízzel szemben most évente csupán 1, jóval gyengébb színvonalú, broszúra ízű kiadvány jelent meg. 1949-ben csak 1 oktatási célú füzetecskét adtak ki, 1950—51-ből semmi termés nincs. A „bűnös nemzet”, az „utolsó csatlós” koncepció aligha válhatott a kutatás serkentőjévé. A magyar ifjómunkás mozgalmat dokumentáló kötetet 1952-ben kéziratként adhatták ki. Az 1953-as év produktuma 3 gyenge mű volt, 126 oldal összterjedelemben.

Szívesen említenék több munkát is, de ilyeneket nem találhatunk. Hogy is írja egy helyen Tiszai Andor, a jeles könyvtáros: „Bibliográfiánk nem történelmi tanulmány, így csak azt mutathatja be, amit az eseményekről írtak.”

III. 1954—1956. Erre az időszakra esett a felszabadulás 10. évfordulója. 3 év alatt 24 könyv jelent meg, amelyek közül 6 már korábban is napvilágot látott. Így a 3 esztendőre 18 munka marad, amelyek csupán évi 5,6 könyvátlagnak felelnek meg.

Az első pillanatban szembeötlő, hogy a kiadott munkák között milyen kevés a történelmi általánosítással, összefoglalással és rendszerezéssel foglalkozó könyv. Ez az időszak nem kedvezett az elméleti tevékenységnek.

A 10. évforduló legjelentősebb eredménye a korábbi évekhez viszonyítva a most már széleskörűbben megindított forrásfeltáró munka volt. Igaz, ezek zöme a munkásmozgalom, vagy a felszabadulás történetét tárgyalja, de óhatatlanul érintik az ellenállás és partizánharc témakörét is. Ilyenek pl. a „Dokumentumok a párttörténet tanulmányozásához” V. kötete, a „Felszabadulás” c. forrásgyűjtemény, vagy az Illegális Szabad Nép példányait összegyűjtő kiadvány.

Hat memoár jellegű kötetet adtak ki, köztük Fekete Mihály és Dékán István írásait. Nagy forrásértéket képvisel a Lányi Ernőné szerkesztette „Hősi harcok emlékei” c. munka is.

Tudományos szempontból legértékesebb terméknek a Tiszai Andor szerkesztésében megjelent „Hazánk felszabadulása” c. bibliográfiát tartom, amely 5238 címfelvételével az időben merész, nagyvonalú vállalkozás volt. Adatai az ellenállási mozgalom tekintetében is pótolhatatlanok.

Ekkortájt kezdtek foglalkozni a témával azok az újságírók, akik e kérdésnek úgymond „szakembereivé” váltak. Ők gyorsan dolgoztak, az „árut” a kívánt méretben és minőségben szállították. Az okok és mélyebb összefüggések feltárása viszont már kívül esett érdeklődésükön.

IV. 1957—1962. Az ellenforradalom leverését követően megkezdődött az eszmei zűrzavar felszámolása, megindult a marxista ideológia ellenoffenzívája. A hatvanas évek első harmadában létrejöttek azok a feltételek, amelyek minden előzőnél jobban kedveztek az alkotó tevékenység kibontakozásának. A szubjektivisták szemlélet kikapcsolása a történettudományból, a kisstilű gyámkodás feladása, a tényyszerűségekre való törekvés, a párt által megkívánt igazság- és valóságkeresés — több más mellett ezek voltak azok a kedvező feltételek, amelyek felpeszdtítették a szellemi életet. Befejeződtek a rehabilitálások, párhuzamosan írta elő a mártírok emlékének megőrzését.

Hét év alatt 25 önálló kiadvány jelent meg, ami évi 3,5-es átlagnak felel meg. Az 1957-es mélypontról kindulva 1961-ig fokozatos növekedésnek lehetünk tanúi. 1961—1963-at úgy tekinthetjük mint az alkotás éveit. A kiadók ekkor már a 20. évfordulóra gyűjtötték a kéziratokat.

Az új politikai légkört tükrözi, hogy megjelenhettek olyan könyvek, mint Novák Károly írása, a „Találkozásom a történelemmel”, Tóth Sándor műve a Budai Önkéntes Ezredről, vagy Nógrádi Sándor nagy érdeklődést keltő kötete, az „Emlékeimből”. Több könyv a mártírok emlékét örökítette meg.

Az ötvenes évek végétől sorban jelentek meg a memoárok is. Dobi István, Münnich Ferenc, Sík Endre, Marosán György, Nógrádi Sándor nevét említhetném meg itt. Ezekben számos olyan eseményről, jelenségről esett szó, amelyekről semmilyen más írott forrás nem állt rendelkezésünkre. Történelmi forrásértékük ezért — a maguk műfajában — rendkívül magas.

Önálló feldolgozás jelent meg a Ságvári, a Lencsés, a szlovákiai Petőfi csoportról, valamint a Vörös Brigádról. 1962-ben indult a Zrinyi Kiadó „Fegyver a munkáskézben” c. sorozata, amely a Szikra Kiadó 1956 előtti hasonló jellegű sorozatával együtt sokban hozzájárult az ellenállási mozgalom népszerűsítéséhez. Utalnék itt a Móra Könyvkiadó későbbi „Kozmosz” sorozatára is, amely elsődlegesen az ifjúságnak szólt. A 3 sorozat közül talán az utóbbi őrizte meg legjobban a tények és a valóság tiszteletét. Megjelentek az első tudományos igényű összefoglaló munkák is, köztük Korom Mihály műve: „A fasizmus bukása Magyarországon.”

V. 1964—1975. Társadalmunk életében ezeket az esztendőket úgy jellemezhetném, mint a nyugodt, kiegyensúlyozott fejlődés éveit. Népünk megkezdte és folytatta a fejlett szocialista társadalom építését. A művészeti, irodalmi és tudományos életben ekkor honosodtak meg a pártirányítás új módszerei. Az MSZMP tudománypolitikai elvei minden korábbinál nagyobb lehetőséget nyújtottak a kutatómunkára.

Ebbe a periódusba esik a negyedszázados (1970) történelmi évforduló, majd a felszabadulás 30. évfordulója. (1975) Mindkét esemény fokozott várakozást szült és nagy feladatokat állított a korszak kutatói elé.

Tizenegy év alatt 100 olyan könyv került a boltokba, amely a fasizmus-antifasizmus témakörből íródott. Ide számítom az ellenállási mozgalom egyetemes történetének olyan köteteit is, amelyeknek valamilyen magyar vonatkozása is van. Az előző 20 évben még nem volt arra példa, hogy ilyen nagy számban, ilyen színvonalasan, tartósan standard szinten jelentek volna meg önálló szellemi alkotások. Az évi 9,1 átlagú könyvtermés egyáltalán nem lebecsülendő.

Az ellenállási mozgalom minden kutatója tapasztalta már, hogy a munka során a legnagyobb nehézség a források hiányos és szétszórt voltából adódik. Ezek összegyűjtése, feltárása emészti fel a legtöbb erőt és viszi el a legtöbb időt. Érthető tehát, hogy minden kutató fokozottan érdeklődik a korabeli iratok, dokumentumok feltárása iránt.

A forrásjellegű anyagok publikálásának jelentőségét abban látom még, hogy így megnő a tudományos kontroll lehetősége, s ez már eleve gátat szab a fantázia szabadjára engedésének, a legendagyártásnak, amely ellen legutóbb éppen Domokos József kelt ki a „Két per egy kötetben” c. munkájában. A feldolgozásoknak és résztvevőknek így jobban ragaszkodniuk kell a valósághoz.

A 25. évfordulóra, vagy azt követően megjelenő megyei forráskiadványok, így pl. Bács-Kiskun, Csongrád, Békés, Borsod, Baranya, Szolnok, Fejér és más megyékből, az antifasiszta jelenségek széles skálájára hoztak eddig ismeretlen adatokat és tényeket. A téma és a korszak alapvető forrásanyagát tárja elénk a Pintér István szerkesztette munkásmozgalmi dokumentumkötet. Az antifasiszta és partizánmozgalomra vonatkozóan a Harsányi János által összeállított „Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen” c. munka bizonyult időtállóan. E kiadvány azóta is a leggyakrabban idézett források közé tartozik.

A vizsgált időszakban öröndetesen fellendült a memoáriróladalom is. Ezek alkalmasak arra, hogy részben pótolják a megsemmisült, vagy talán el sem készült okmányokat. Ha az emberek papírra vetik életútjukat, élményeiket, tapasztalataikat, az mindig a stabilitás, a konszolidált viszonyok, a követett politika iránti bizalom jele.

A Kozmosz sorozat kötetivel együtt 28 memoár jellegű mű látott napvilágot. Politikusok, mint Vas Zoltán, Sik Endre, Kossa István, Nógrádi Sándor, Kis

Károly, és partizánok — köztük Fodor Zoltán, Csillik Gábor, Gallai Ervin, Földes Pál, Fazekas József, Fábry József, Fekete Mihály, Dékán István és Kardos Éva — szólaltak meg. Vitányi Iván és Kende István könyve az ellenállási mozgalom ifjúsági vonaláról, Görgényi Dániel és Dezsényi Miklós a hadifoglyok mozgalmáról, a katonai ellenállásról tudósít.

Hét gyűjteményes kötet is megjelent, közülük legjelentősebb a Vágó—Petrák szerkesztette „Harcok, emlékek”. Ez elsősorban olyan területekről közöl visszaemlékezéseket, ahonnan más anyag nem található, s ezért jól kiegészíti a Pintér-és Harsányi-féle dokumentumkiadványokat.

Újszerű volt, hogy Radó Sándor és Mária Fortusz könyvein át most pillanthattunk be először a hírszerzők nehéz munkájába.

Az ez időben megjelent könyvek gazdagon dokumentálják az illegális KP által folytatott hősi harcot, a magyar ellenállók és partizánok tevékenységét, azokat a bonyolult kül- és belpolitikai, társadalmi viszonyokat, amelyek között az ország haladó erői küzdelmüket vívták.

A korszak termékeire általánosságban az igazságra és a történelmi valóságra törekvés a jellemző. Nem úgy akarnak nevelni, érzelmileg reánk hatni, hogy lakkozzák vagy eltúlozzák a valóságot. Realista történelemszemlélet jelentkezik bennük. Törekvés van az irányban is, hogy a magyar ellenállás eseményeit, annak bonyolult, sokszor ellentmondásos viszonyait differenciáltan, a maga sokrétűségében tárják fel. A múltból tanulni, okulni kívánnak, át szeretnék adni azokat a tapasztalatokat, melyet a nehéz történelmi helyzetekben szereztek.

A továbbiakban szólni szeretnék a tudományos munkában nélkülözhetetlen bibliográfiai, dokumentációs tevékenységről is. Ez igen fontos terület, hiszen a kutatásra fordított idő jelentékeny hányadát a keresés veszi el. A dokumentációs munkára a szétszórtság, a rendszertelenség a jellemző.

Mind a négy folyóiratunk közül bibliográfiákat, elsődlegesen olyanokat, amelyek a helyi kutatás profiljához szolgáltatnak adatokat. Sok a párhuzamos munka, ugyanakkor jelentős területek maradnak feltáratlanul. Látóköriükből kiesnek a vidéki sajtótermékek, a közművelődési és szépirodalmi lapok, folyóiratok. Utalnék itt pl. az Új Írásra, Kortársra, az Alföldre, ahol az utóbbi években figyelemreméltó történelmi írások kerültek nyilvánosságra.

A tárgyalt időszakban 8 nagyobb bibliográfia jelent meg, közülük 4 a Szabó Ervin könyvtár gondozásában. A Tankönyvkiadó is forgalomba hozott egy válogatott bibliográfiát. A Harsányi-féle kötet és a „Magyar ellenállási és partizánharc” c. TIT kiadvány ugyancsak hasznos könyvészeti és folyóiratanyagot közölt. Mindezekre felteszi a koronát a „Magyar munkásmozgalom válogatott bibliográfiája” c. kiadvány, amely a maga 6800 tételével egyben az antifasiszta ellenállás leggazdagabb bibliográfiája is.

Ismételnék utalnék arra a jelentős hézagra, amely bibliográfiai tevékenységünkben az 1945—50-es évek terén fennáll. A koalíciós időkben gazdag sajtótermés volt, a publikációk frissen tükrözik az akkor még közeli múlt eseményeit. A kutató ebből az értékes forrásanyagból sajnos vajmi keveset gyűmölcsöztethet.

Szegényes termést mutatnak az életrajzi feldolgozások. Különösen az önálló kötetek száma kevés. Ilyenek csupán Bajcsy-Zsilinszky Endréről, Szőnyi Mártonról, Pesti Barnabásról, Spitz Rezsőről és Ságvári Endréről jelentek meg. A több személyt tárgyaló kötetek közül a „Forradalmárok, katonák”, a „Forradalomban, háborúban” és Vadász Ferenc „Legenda nélkül” c. munkáját, valamint a nagy sikerű „Szocialista forradalomért” c. könyv előkötetét, az ún. „Zöld

könyvecskét” említeném meg. „A forradalmár elődeink” 160 kiemelkedő személyiség — köztük partizánok — életrajzát tartalmazza, a „Szocialista forradalomért” c. reprezentatív kötet pedig 348 olyan forradalmár életútját — és a rájuk vonatkozó főbb irodalmat — ismerteti, akik a szocialista hazáért létek, dolgoztak, s ha kellett, meg is haltak. A kötet jelentőségét az is mutatja, hogy a tárgyalta 348 főből 101 az ellenállásban is fontos szerepet játszott.

Az utóbbi években sorra látnak napvilágot a megyei életrajzgyűjtemények is. Ilyenek jelentek már meg Komárom, Hajdú, Csongrád, Bács-Kiskun, Somogy, Heves, Vas és más megyékben.

Adataiban és szemléletében a tudomány ma már túllépett a „Fegyverrel a faszizmus ellen” c., elsőként megjelent tanulmánygyűjteményen. Az a komplex vizsgálat, ami ott célkitűzés volt, sajnos, csak részben valósult meg. Talán az az átfogó jellegű, több szerzős közös munka — címe „Fegyverrel a hazáért” —, amely a Kossuth Kiadónál most van szerkesztés alatt, pótolhatja az ilyen összefoglaló iránti társadalmi elvárásokat.

Alapvető jellegénél fogva a feldolgozások sorában külön hely illeti meg Pintér István két monográfiáját. A szerző itt a társadalom osztályainak, rétegeinek mozgását, az egyes politikai pártok, az antifasiszta erők tevékenységét vizsgálja. E könyvek világosan kirajzolják azokat a koordinátákat, amelyek között az ellenállás részeseményei már megfelelő biztonsággal elhelyezhetőek.

A részproblémákról 9 munka látott napvilágot. Feldolgozások készültek több más mellett pl. a Mókán-ról, a Szónyi- és a Nógrádi-csoportról, a Budai Önkéntes Ezredről, az ifjúsági mozgalomról, a sátoraljaújhelyi börtönfelkelésről és a XIII/1-es Kiskáról.

Jelentősebbek azok a munkák, amelyek az ellenállási mozgalom egészét, vagy teljes korszakot, esetleg valamilyen témát tekintenek át, külön aspektusból vizsgálva azt. Ezek között néhány kandidátusi disszertációt is találunk, amelyek magas színvonalú tudományos alkotások.

Tágult a horizont is. Sikerült megjelentetni Heinz Kühnrich könyvét, amely „Partizánháború Európában” címmel került piacra. Monográfia készül a jugoszláv és francia ellenállásban résztvevő magyarokról, a Madách kiadó pedig a szlovák-magyar együttműködésnek szentelt néhány kötetet. Ságvári Ágnes, Szabó Bálint, Pintér István feldolgozásaikban egyidejűleg számos elméleti kérdést is tisztáztak.

A sikeres munkák között említhetném meg a TIT ún. „fehér füzetét”, valamint a több szerzős „Magyarország felszabadulása” c. kötetet, amelyek röviden, tömören, összefoglaló jelleggel áttekintik a magyar ellenállási és partizánharcokat. Ez utóbbi mű jövőre immár harmadik kiadásban kerül az olvasókhoz.

„Magyarok a faszizmus ellen” címmel elkészült egy nagyméretű falitérkép is, amelynek adatai, sajnos, már korrekciókra szorulnak.

Az elmúlt időszak érdekes vonása, hogy megkezdődött témánk ellenpólusának, a fasiszta rendszer erőszakszerveinek, terrorintézményeinek, valamint a hatalmi apparátusnak a kutatása is. Beránné Nemes Éva és Hollós Ervin e tárgyban kifejtett munkáját említhetném meg itt.

Elősegítette a feldolgozó és anyagfeltáró munkát a Történelmi Társulat védnökségével a felszabadulás 30. évfordulójára meghirdetett pályázat is. 85 önálló munka érkezett be, amelyek szinte az egész magyar ellenállási mozgalmat érintették. A pályázat sikerére jellemző, hogy a díjazott munkák közül 9 azóta könyv formában is megjelent, egy pedig kiadás előtt áll.

A bíráló bizottság zárójelentésében fontosnak tartotta kiemelni: e pályázatból

kiderült, hogy „a magyar ellenállási mozgalom sokkal szélesebb körű volt annál, mint amit történelmi irodalmunk eddig feltárt”. Rámutattak, hogy ezt a munkát még mindig nem lehet befejezettnak tekinteni. Az intézeteknek, a kutatóknak, tovább kell folytatni a feltáró munkát. „Ez mind tudományos, mind pedig politikai és morális szempontból fontos kötelességünk” — hangoztatja az értékelés.

Eredményeinket elősegítették azok a tudományos tanácskozások is, amelyek a 25., vagy a 30. évforduló jegyében nemzeti vagy nemzetközi szinten zajlottak le. Nagyra értékeljük a maihoz hasonló első salgótarjáni konferenciát is, amely a partizánmozgalom kutatásával foglalkozott. Jelentős volt a KISZ múltjával, és a Budapest felszabadulásával foglalkozó tanácskozás, valamint az MTA és társintézményei által szervezett ún. Dunavölgyi Konferencia is. Ezekon számos olyan kérdést tárgyaltak meg, amelyek az antifasiszta mozgalom témakörébe vágnak. A felszólalásoknak sajnos csak kis része jelent meg nyomtatásban.

VI. 1976—1978. Nehéz értékelést adni az utóbbi 3 esztendő munkásságáról, hiszen a megjelent könyveket még a legfrissebb bibliográfiák sem tartalmazzák. 1976 óta kb. 18 könyv jelent meg, amelyekkel együtt a teljes könyvtermés eléri a 206 darabot. Olyan jelentős művek vannak közöttük, mint Godó Ágnes monográfiája a magyar-lengyel kapcsolatokról, Kállai Gyula írása a magyar népfontról, vagy Pintér István és Szabó Bálint könyve ugyancsak ebben a témában. Emlékeztetni szeretnék rá, hogy ez időben vita zajlott le a fasiszmus kérdéseiről is, amely több könyvet és számos publikációt eredményezett. E témában jelentős írás Ormos—Incze: „Az európai fasiszmusok” című műve, valamint Nemes Dezső füzete, amely a „Gyorsuló idő” sorozatban került kiadásra.

Az 1964 óta elkészült munkák minőségéről általában jót mondhatunk. Magas szinten, a történettudomány eddigi eredményeit gyümölcsöztetve, szilárd elvi-ideológiai alapokról elemzik, vizsgálják nemzeti múltunk e fontos területének kérdéseit. Visszanyerte rangját a valós tények és adatok tisztelete. Egyre gyakrabban olvashatunk a múlt jelenségeiről eseménytörténetileg pontos leírásokat, amelyek megbízható alapot adhatnak az általánosítás, az elvi összegezés számára.

Napjaink kutatója, történésze, tisztelettel fordul haladó múltunk felé, de abból okulni kíván, s ezért merészen veti el a korábbi évek sablonos megoldásait. Bátrabb következtetések levonására is részánja magát, s azokat nyílt, elvi vitában is kész megvédeni.

Az új művekben az ellenség tényleges erejében, a fasiszmus a maga jól szervezett, antihumánus, kegyetlen rendszerében jelenik meg. A könyvek lapjain már nem paprikajancsik bukkannak fel, hanem a fasiszmus elnyomó gépezetének félelmetes szervei és figurái.

A kutatói műhelyekben, intézetekben ma is több nagy fontosságú munka készül, amelyek a jövőben jelentősen gyarapítani fogják ismereteinket. A Partizánszövetség történeti bizottsága rendszeresen javaslatokat tesz az intézeteknek egyes témák kidolgozására, segíti a források feltárását, adminisztratív, valamint anyagi támogatást nyújt, sőt már arra is volt példa, hogy cserekutatást szervezett.

A Hadtörténelmi Intézet a jugoszlávokkal közösen előkészíti a Vajdaság 1941—45 közötti megszállásának dokumentumkötetét. Megkezdődött az anyaggyűjtés a Szlovákiában harcolt magyar partizánok monográfiájához. A Párttörténeti Intézetben a közelmúltban elkészült egy kandidátusi disszertáció, amely a szovjetunióbeli magyar kommunisták Hitler-ellenes tevékenységét tárgyalja.

Szerkesztő előtt van már egy kéziratköteg, amely teljes képet fog adni a magyar partizánok, ellenállók hazai és külföldi tevékenységéről, a KP vezető és irányító szerepéről, valamint a reguláris egységek közül a Budai Önkéntes Ezred harcairól, az új hadsereg létrehozásáról.

A KB agitációs és propaganda osztálya határozata nyomán a Magyar Partizánszövetség, a Párttörténeti Intézet és a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum megkezdtek az ellenállási mozgalom kislexikonának munkálatait. A 30 éves kiadvány a tervek szerint kb. 1100 címszót tartalmaz, amelyből 500 az ellenállás kiemelkedőbb személyiségeiről szól. Elkészült a tervezett mű módszertani útmutatója, folyik a szerzői gárda toborozása, a megbízatások kiadása. Szeretnénk remélni, hogy a jövő esztendőben a kézirat szerkesztés alá kerül.

Ennek a műnek a nagyszerűségét abban látom, hogy első ízben kíséreljük meg integrálni az ellenállási mozgalomra vonatkozó teljes tudásanyagot, próbáljuk összefogni, azonos irányban dolgoztatni a teljes kutatói gárdát.

A Partizánszövetségtől kapott megbízatás alapján egyszer már részletes felmérést készítettünk arról, hogy milyen feladatok is állnak előttünk az ellenállási mozgalom kutatása terén. Ez az anyag közismert, hozzáférhető, hiszen megjelent a Hadtörténelmi Közlemények 1972. évi 4. számában.

Ez a program részletesen vázolja a megoldandó feladatokat, a kutatás jövőbeni irányait. Úgy hiszem, azóta nem végeztünk olyan nagyarányú munkát, hogy a tanulmányban kijelölt teendőket egészében semmisnek tekinthetnénk. Az ott leírt feladatok zömében még előttünk állnak, s a jelenben is, a jövőben is alapját képezhetik egy meghatározott irányban folyó együttes kutatómunkának.

Az azóta eltelt időben ismereteink gyarapodtak, tágult a horizont, amely tudásunk határait jelzi. Sok kérdést sikerült megoldanunk, számos jelenséget sikerült tisztáznunk. Ma már élesebben látunk, realisabban tudunk ítélni erőnkről, lehetőségeinkről.

Továbbra is alapvető fontosságúnak látszik a források minél teljesebb feltárása. Megítélésem szerint a magyar antifasiszta mozgalomról alkotott kép arányaiban, méreteiben, a jövőben sem fog jelentősen változni, de még számolhatunk azzal, hogy az új források nyomán számos új jelenséget ismerhetünk meg, találkozhatunk elfeledett csoportokkal, névtelenné vált hősökkel. Az új tudásanyaggal lehetővé válhat számos jelenség rendszerbe foglalása is.

Fontos feladat lenne a fasiszta szervek, erőszakszervezetek iratainak feltárása. A hírek szerint az SD és a Gestapo iratainak egy része amerikai mikrofilmen hozzáférhető. A német külügyi iratokban én magam is találkoztam a Birodalmi Biztonságügyi Hivatal számos, a magyar antifasiszta mozgalmat érintő okmányával. Ezek a „Wilhelmstrasse és Magyarország” c. Ránki kötetbe sem kerültek be. Sokat ígérőnek látszik az az anyag, amely a szövetséges hatalmak titkosszolgálatainál és a speciális hadviselés szerveinél (SOE, OSS) született. Az angol-amerikai levéltárakban kutató Karsai Elek, Sipos Péter jelzéseket hoztak arról, hogy ezek az iratok témánk szempontjából, főleg az ellenállás és a politikatörténet kapcsolatára, igen jelentősek. Bizonyossága ennek Juhász Gyula könyve is a magyar-brit titkos tárgyalásokról.

A fasiszta szervek iratai közül kiadást érdemelnének egyes hadbírószági iratok, a csendőrség, a politikai rendőrség operatív munkájára vonatkozó anyagok. Még olyan fontos forráscsoportok sem láttak napvilágot, mint pl. a „Baloldali összesítő” anyaga, vagy a BM alapvető rendelkezései, amelyeket az ún. megbízhatatlan személyekkel, kommunistákkal, ellenállókkal kapcsolatosan adtak ki. Jó lenne megjelentetni a „Szolgálati használatra” c. kötet folytatását is.

Kiadásra várnak azok az anyagok is, amelyek a hazai és külföldi antifasiszták propagandatevékenységét, felvilágosító munkáját tükrözik. Nagy szolgálatot tenne a tudománynak az a kiadó, amely megjelentetné pl. a Kossuth Rádió adásainak fellelhető anyagát. Valaha az MTI őrizte a rádiófigyelő szolgálat által lehallgatott szövegeket. Ez az anyag a legkülönbözőbb területekről tükrözné a magyar kommunisták véleményét.

A lexikon anyaggyűjtése során magunk is meglepetten tapasztaltuk, hogy milyen gazdag a hazai és külföldi magyar nyelvű antifasiszta sajtó. 60 olyan lapot említhetnénk meg, amelyik vagy illegálisan jelent meg, vagy politikai karaktere volt egyértelműen németellenes. Az utóbbiak esetében ki kellene adni legfontosabb cikkeik válogatott gyűjteményét. Történetükről pedig olyan elemzésekre lenne szükség, mint amilyet a közelmúltban Vásárhelyi Miklós publikált az antifasiszta Magyar Nemzet c. lapról.

Még a kutató is csak nehezen férhet hozzá az ellenállási időszak olyan lapjaihoz, mint a Béke és Szabadság, az Ellenállás, az Első Hadosztály, a Vasút-építők, a Magyar Front, a Szabadságharc, a Szabad Élet és más sajtótermékek példányai. Az illegális lapokat megjelentetve olyan gazdag forrásanyag juthatna a kutatók kezébe, amely számos területen ösztönzője lehetne a további munkának.

Ugyanez vonatkozik a korszak legfontosabb röplap-, röpiratanyagának és más időszaki sajtótermékeinek megjelentetésére. Azt a munkát kellene tovább folytatni, amelyet Gábor Imréné, „Források a magyar ellenállás és a partizánharcok történetéhez” főcímmel „Röpiratok 1939—1945” c. bibliográfiai munkájával elkezdett. Ő sajnos csak a Párttörténeti Intézet anyagaira támaszkodott. Ki kellene dolgozni a röplapok publikálásának tudományos módszereit, szélesíteni a gyűjtőmunkát, s végül meg kellene jelentetni ezt a gazdag forrás-csoportot.

A Harsányi János szerkesztette „Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen” c. dokumentumkötet óta nem jelent meg nálunk hasonló, nagyobb arányú forrásközlés. Ismerve a kollégák munkásságát, tudom azt, hogy azóta számos nagy fontosságú eredeti forrást bányásztak ki a hazai és külföldi archívumokból. Sok okmány került elő pl. szovjet, jugoszláv, lengyel és csehszlovák levéltárakból. Ha a kutatók fel is használták ezekből bizonyos részadatokat, mégis indokolt lenne a teljes anyag közzététele.

Nem kerülgetem tovább a kérdést, hanem kimondom: szükség lenne arra, hogy folytassuk az ellenállási mozgalom egészére vonatkozó dokumentumok további kiadását. Egy ilyen munka nemcsak a történettudományt viszi előbbre, hanem serkentően hat az ideológiai és kulturális életre, az oktatásra és a közművelődésre is.

A történettudomány az írott anyagok mellett ma már egyenrangú forrásnak ismeri el a fotó-, a film- és hangdokumentumokat is. Ennek megfelelően folyik gyűjtésük, archiválásuk, az utókor számára történő megmentésük is. Ölvedi Ignác vetette fel elsőnek, hogy ideje lenne összegyűjteni és egyetlen kötetben kiadni az ellenállási mozgalom képi és képi jellegű dokumentumait. Az utóbbi években megjelent hasonló kiadványok sikere — mint pl. az I. és II. világháború képekben — azt mutatja, hogy nagy az érdeklődés az ilyen kiadványok iránt.

Egy ilyen kötetnek az ellenállás és annak résztvevői fényképi dokumentumai mellett tartalmaznia kellene a képi megelevenítésre alkalmas igazolványokat, röplapokat, rajzos ábrázolásokat, a kiadványok címlap-fotóit, helyszíneket,

emlékműveket stb. Fel kellene venni talán azokat a képeket is, amelyek valamilyen formában a fasizmus és ellenállás konfrontációját, a fasiszta terrort ábrázolják.

Közismert, hogy az ellenállási mozgalom kutatásának fő nehézsége a források gyér, vagy szétszórt voltában rejlik. Sok más országtól eltérően — vegyük csak pl. a hasonló adottságú Ausztriát — nálunk nem létezik az antifasiszta ellenállási mozgalom központi archívuma. Nincs dokumentáció, nem folyik módszeres anyaggyűjtés. A fellelt anyagok nem kerülnek be egyetlen központba. A magánkézben levő források is tovább kallódnak, pusztulnak. Az idő múlásával sajnos azzal is számolnunk kell, hogy fogyatkoznak a másodlagos források, a résztvevők, az élő szemtanúk is. Pedig az ő visszaemlékezéseik sok tekintetben pótolhatnák az egykor meg nem íródott, vagy a viszontagságos időkben elpusztult iratokat, okmányokat.

Nyomatékosan hangsúlyoznám a visszaemlékezések gyűjtésének, publikálásának fontosságát. Pótolhatatlan kincsek mennek itt veszendőbe, tudtunkkal és a szemünk előtt. Ki vitatja, hogy szegényebbek lennénk Nógrádi Sándor „Történelmi lecke”, s „Új történet kezdődik” vagy Fábri József „A szabadságért harcoltunk”, Földes Pál „Partizánemlékek”, Dékán István—Kardos Éva „Utak és ösvények” c. memoárjai nélkül.

E téren a leghatékonyabb munka a Párttörténeti Intézetben folyik, ahol külön csoport foglalkozik a munkásmozgalmi visszaemlékezések — köztük az ellenállásban részt vettek visszaemlékezéseinek — gyűjtésével. A gyűjtők érdeklődését ki kellene terjeszteni a második és harmadik vonalbeli szereplőkre, sőt az ellenséges figurákra is. Nagy feladatok várnak itt a vidéki levéltárakra, pártarchívumokra és múzeumokra. Bízást elmondhatjuk: minden megmentett anyag egykor majd dús kamattal fizet, ha nem is nekünk, de utódainknak.

A feldolgozó munka terén is jelentős az előrelépés. Elismeréssel kell szólni azon kollégák tevékenységéről, akik a külföldi ellenállásban résztvevő magyarok tetteit dolgozták fel. Lezártnak tekinthető — legalábbis mai ismereteink szintjén — a jugoszláv, a lengyel, a cseh és a francia téma. Ezekről mind önálló monográfia készült. Az érdem itt Godó Ágnes, Pozsonyi Tivadart és Pécsi Annát illeti.

Sokágú, sok összetevőjű a szovjet téma. Magyarok a szovjet partizánok között, antifasiszta és partizániskolák, a hadifoglyok mozgalma, frontpropaganda, a Nemzeti Bizottság, a Kossuth Rádió, a légió kérdése stb. Nyikoláj Gyerzsaluk disszertációja — Magyar kommunisták tevékenysége a Szovjetunióban — ezek közül néhány problémát részletesen tárgyal, másokat főbb vonalaiban vázol. Kívánatos lenne, hogy a kézirat valamilyen formában hozzáférhetővé váljon.

Már megkezdődtek az előkészítő munkák a szlovák-magyar antifasiszta kapcsolatok feltárására. Sokat ígérő munka ez, hiszen már ma is látjuk, hogy a résztvevők száma több ezer volt, s nem 800 fő, mint ahogy azt számos publikáció állítja.

Elmaradás mutatkozik a belgiumi események feltárásánál, pedig az ottani harcok között egy századnyi magyar, s olyan hősök küzdöttek, mint Löwenwirt Miklós, Molnár István és Lévai József.

Legalább egy tanulmányt érdemelne a Svájcban tevékenykedő kommunista és polgári radikális emigráció története. Aktív szervezetük, náciellenes lapjuk volt, tevékenyen hozzájárultak, hogy a szövetségesek helyesen tájékozódhassanak Magyarországra felől.

Csupán néhány újságcikk tárgyalta eddig a Dániába kitelepített, s ott az

ellenállókat segítő magyar honvédek történetét. Az ottani, esetleg felbukkanó forrásokat is megkeresve legalább egy tanulmány szintjén kívánatos lenne velük is törődni.

Hálás feladat lenne egyszer majd feldolgozni a Károlyi Mihály vezette angliai magyar antifasiszták tevékenységét. Jól működő szervezetük volt, mely népfrontos szellemben igyekezett tömöríteni Észak- és Latin-Amerika, valamint más országok antifasisztáit. Honfitársaink küzdöttek a brit hadseregben, szolgáltak a speciális erőknél, részt vettek a polgári védelemben, írták, szerkesztették a magyar nyelvű adók műsorait. A témát vizsgálva Kanadára is figyelmet kellene fordítanunk.

A nagy antifasiszta felkelések sorát bemutató könyvek közül hiányzik egy olyan alapmunka, amely képet adna az 1944. augusztus 23-án induló romániai eseményekről. Tájékozódni kellene a román könyvpiacra, hogy melyik munka lenne érdemes a lefordításra. Az erdélyi eseményekről, a Népfront, a KMP tevékenységéről, az országrész dolgozóinak antifasiszta tevékenységéről bőven szól Csatári György „Forgószeiben” c. könyve, bár ő sem beszél azokról a partizáncsoportokról, amelyek léte csak az utóbbi időben vált ismeretessé. Ilyenek működtek pl. Szászrégennél, Székelyhídnál, Szilágysomlyónál, Zsibó mellett és Kolozsvár közelében. Ennek történetét részleteiben sajnos ma még nem ismerjük.

A náci fasizmus által az európai népekre zúdított tengernyi szenvedés, a kényszermunka, a deportálás, a koncentrációs táborok, az SS és SD kegyetlenkedései nem tartoznak az ellenállási mozgalom történetének kutatásai körébe. Nem tartoznak oda, de nem is idegenek tőle. Hiszen mind hazai, mind nemzetközi szinten az ellenállókat és üldözötteket összefogó szervezetek is közesek. A jelzett témákat is kutatni kell, és ki tegye azt, ha nem mi? Nincs magyar nyelvű, magyarokra tekintő tudományos mű Mauthausenről — ahol 32 000 magyar pusztult el —, Auswitzről, Dachauról — és sorolhatnám tovább a táborok hosszú sorát. Borról 22 éve jelent meg utoljára egy kis füzetecske.

Szükség lenne visszaemlékezésekre, tudományos összefoglalókra, a náci hatalmi gépezetet és a fasiszta terrort bemutató írásokra. Nem ismerjük a Gestapo és az SD magyarországi tevékenységét sem, pedig e szervek alig néhány hónap alatt több mint 8000 embert hurcoltak el. Lehetünk-e közömbösek ezek további sorsa iránt? De ugyancsak az SS kezére került az a 6—7000 politikai fogoly is, akiket a komáromi erődből szállítottak a birodalomba. Vajna belügyminiszter azzal kérkedett a Törvényhozók Nemzeti Szövetségében, hogy 17 000 bolsevistát deportáltatott Németországba. Az e téren végzett kutatások valószínűleg sok, eddig ismeretlen tényanyagot hoznának felszínre.

Örvendetes, hogy ma már két kutató is foglalkozik a hazánkba menekült és internált francia és lengyel katonák, polgári személyek történetével. Ezek — helyzetükből fakadóan — szinte egységesen németellenesek voltak, nevükhöz számos ellenállási cselekmény fűződik. Fel kellene deríteni a szövetséges hatalmak hozzánk került katonái, hadifoglyai iránti szolidaritás jelenségeit is. Szép eredményeket tárt fel a tudomány a hazai németiség „Hűséggel a Hazáért” nevű náciellenes mozgalmáról.

A készülő lexikon címszavainak összeállításakor megkíséreltük számba venni a vidéken kifejtett ellenállási és partizántevékenység valamennyi figyelmet érdemlő, számottevő eseményét. Ezek száma 66-ra rúg, s zömmel Baranya, Borsod, Győr-Sopron, Komárom és Nógrád megyékben találhatóak. De a nem említettek közül sem vitatható — példaként említem csupán — a szekszárdi,

dunavarsányi, a pétervásárai, vagy a Viharsarokban leszálló, s ott akcióba lépő partizánok jelentősége.

Viszonylag jól ismerjük Borsod és Nógrád ellenállásának történetét, elmaradás van Komáromnál és alig van publikáció Győr megyéről.

Izgalmas, megoldandó feladatok egész sora kutató után kiált. Alig tudunk valamit a nyíregyházi fiatalok partizánszervezkedéséről, a Mátészalkánál kivégzett partizánokról. Baján, Kecskeméten a Vörös Hadsereg magyar felderítőket képezett ki. Szombathelynél szovjet ejtőernyősök szálltak le. Tisztázni kellene, mi is volt Takácsiban 1944. október 15-én. Vaktában toporgunk ha a Békés és Csongrád megyei ejtőernyősökről van szó. Feltáratlan a székesfehérvári repülőtér katonáinak története, a Mátrában és Börzsönyben küzdő néhány csoport históriája, de várat magára Sárísáp hiteles történetének megírása is.

Utalni szeretnék itt a helytörténeti kutatások fontosságára. Ezeket a témákat a fővárosból soha nem fogjuk tudni megoldani. Ahol a megyei szervek az ilyen munkához biztatást adnak, elősegítik a publikációk megjelenését, ott gyarapodik az ismeret, virágzik a hagyomány, a múlt eseményei a jelen formálásának hatékony eszközévé válnak. Mindaz amit a helytörténészek feltárnak, egyben a magyar tudomány egészének közkincsévé is válik.

Hadd köszönjem meg itt házigazdáinknak a tudomány támogatása és a hagyomány ápolása terén kifejtett sokoldalú tevékenységét.

Már régen szorgalmazzuk az olyan jellegű kutatásokat, amelyek egy-egy nagyobb régió komplex vizsgálatát végzik el. Hamarjában csak két munkát említenék. Ide sorolnám Fehér István „Politikai küzdelmek a Dél-Dunántúlon” és Perneki Mihály „A Délmagyarországi antifasiszta ellenállás történetéhez” c. művét. Az előbbi Baranya, Somogy, Tolna; Perneki Mihály Bács, Csongrád és Békés megyét kutatja, egyaránt figyelembe véve a politikai és munkásmozgalmok történetét és az ellenállás jelenségeit. Ez utóbbinál megvizsgálják annak különböző fokozatait és változatos megjelenési formáit, nem feledkezve el az erőszakos szervezetek különböző lépéseiről sem.

Hasznos lenne, ha Magyarország más régióiról, így pl. Észak-Magyarországról, vagy a bányavidékekről is hasonló, komplex vizsgálati elveket követő monográfiák készülnének.

A magyar ellenállási és partizánmozgalmok történetében meghatározó szerepe volt Budapestnek. A máig ismert 38 szervezett partizáncsoportnak közel a fele itt működött. A fővárosban jöttek létre azok a politikai vezető és irányító szervek, amelyek szervezték és vezették a fasiszták elleni küzdelmet. Itt jelentek meg a legfontosabb föld alatti lapok, innen jutottak el országunk minden részébe a röplapok és illegális kiadványok.

A kommunisták ösztönzésére, s tevékeny részvételükkel jöttek létre azok a peremkerületi partizáncsoportok, amelyek az ellenállásból a legnagyobb terhet és áldozatot vállalták. E téren is arra lenne szükség, hogy önálló kismonográfiákban dolgozzuk fel Kőbánya-Kispest, Csepel, Óbuda, vagy akár csak az Angyalföld ellenállásának történetét. Olyan feldolgozásra gondolok, mint amelyet Földes Péter az újpestiekről írt.

A Partizánszövetség már régóta szorgalmazza, hogy jelen ismereteink fokán is, akár népszerű, akár tudományos formában, ideje lenne elkészíteni a budapesti ellenállás történetét.

Az utóbbi években több fővárosi kerület is elkészítette a maga kis monográfiáját. Ilyen művek jelentek meg pl. Újpestről, a Teréz- és Józsefvárosról, Kelenföldről, Csepelről, Pesterzsébetről, a XV., XVI. kerületről.

Ezekben a munkákban a helyi ellenállást vagy nem, vagy többnyire tévesen, gyér forrásbázison nyugvó kutatásal ábrázolják. Sajnálatos, de eddig nincs egyetlen kutató sem, aki ezt a fontos területet, a főváros ellenállását vette volna tollára.

Kisebb munkákra is bőven akad lehetőség. Egész sor olyan probléma van, amely gazdára vár. Példaként említem a Városházi, Valéria telepi, vagy a Pajor szanatóriumbeli ellenállást. Izgalmas feladat lenne egyszer feltárni, hogy mi is történt Buda felszabadulása előtt a várba települt Gestapo és a Számonkérő Különítmény pincéiben.

Említhetnénk az ellenállás más fehér foltjait is. A fasiszta erőszakszervezetek anyagaiban számos utalást találunk felszámolt, eltiport szabadságharcos csoportokra. Eddig ismeretlen csoport működött a Húvösvölgyben és Solymár közelében, a budai hegyekben is. Nyilas pártszolgálatosok számolták fel a Gizella malomban létrehozott ellenállási gócot. Itt 120 antifasisztát gyilkoltak meg. Szólni kellene egyszer a Valéria és Wekerle telep ifjú partizánjairól is. Az elhalt hősök, s nemzeti múltunk iránti kötelességünk, hogy tetteiket és emléküket megmentsük az elfeledéstől.

Az antifasiszta összefogás egykori politikájának, s a pártunk által képviselt népi-nemzeti egység elvének megfelelően kutatnunk kell azokat a nem a munkásmozgalom talajáról fakadó jelenségeket is, amelyeket, kissé pontatlanul, közkeletűen, „polgári ellenállás” néven említünk.

Kállai Gyula munkássága, a Népfrontról megjelent dokumentumkötet, vagy Pintér István és Szabó Bálint minap kézbe adott kis könyve mutatja, hogy e téren csupán a legutóbbi időben is több hasznos lépés történt. Domonkos József ez év tavaszán megjelent „Két per egy kötetben” c. könyve hasznos adalékokat szolgáltat a Felszabadító Bizottság történetéhez, de nem pótolhatja a jövőben megírandó monográfiát.

Az ifjúsági mozgalom integrálódása nyomán 1944 novemberére létrejött a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja nevű szervezet. Az ennek részét alkotó KISZ-ről és a tanuló fiatalok szervezeteiről, a kollégiumokról az utóbbi években számos publikáció és tanulmány jelent meg. Vitányi Iván és Kis Sándor már elkészült kézírata kellő részletességgel tárgyalja az ifjúság részvételét az antifasiszta mozgalomban.

Becsés forrásanyagokat hozott felszínre a NÉKOSZ történetének feltárására indított anyaggyűjtés is.

Az elmúlt években már több szakszervezet jelentetett meg múltját ábrázoló köteteket, feldolgozásokat és dokumentumgyűjteményeket egyaránt. Már kézbe vehetjük a földmunkás, a bőrös, az építő, a közalkalmazott, a kereskedelmi és még néhány más szakszervezet köteteit. Örvendetes fellendülést látunk a gyár- és üzemtörténetek terén is, amit az is serkent, hogy napjainkban egymást követik a nagy vállalatok alapítási évfordulói. Ezt az ellenállás terén is sok új jelenséget feltáró folyamatot ösztönöznünk kell.

Szükséges lenne módszeres kutatást és feldolgozást végezni a gyári, üzemi ellenállás témakörében is. Meg kellene mutatni azt a nehéz küzdelmet, amelyet a dolgozók folytattak munkásszervezeteikért, a katonai vezetés, a hadiüzemi rendszer ellen. Elsők között kellene megvizsgálni a csepeli gyár, Diósgyőr, a MÁVAG, a Danuvia, az Egyesült Izzó és a Telefongyár üzemi ellenállását. A bányamunkásság helyzetét Szekeres György könyve tárgyalja. Ez a téma sem tekinthető kimerítettnek, a rész kutatások tovább folytatandók.

Néhány cikken és egy tanulmányon kívül senki sem foglalkozott a magyar

parasztság változatos és sokrétű megjelenési formát öltő, Horthy-rendszer és háborúellenes, végső fokon antifasiszta tevékenységével.

A Magyar Front pártjai közül az antifasiszta ellenállásban meghatározó szerepük volt a kommunistáknak. A KP világos elvi programmal rendelkezett, amelyet az események rendre igazoltak, s amely megvalósításáért a kommunisták, az együttműködők fáradtságot nem ismerve dolgoztak. A kommunisták szenvedtek a legtöbbet, ők hozták a legnagyobb áldozatokat. Tekintélyük, hatásuk a Magyar Fronton belül vitathatatlan volt. Befolyásuk messze túlterjedt a párt akkori szervezeti hatókörén. Munkásságuk az új Magyarország megszületésénél lépten-nyomon érezhető.

A pártnak az ellenállás terén kifejtett politikai vezető és szervező tevékenysége Pintér István két könyvéből jól ismert. Fehér Lajos most a KP Katonai Bizottsága tevékenységéről készül memoárt írni. Részleteiben is tovább lehetne kutatni azokat a változatos kérdéseket, amelyekkel a Külföldi Bizottság az egyes periódusokban foglalkozott. Kevésbé ismerjük a háború alatt idehaza és külföldön végzett propagandamunkát is.

Mindezek csupán szerény adalékok egy olyan munkaprogramhoz, amelyet a párttörténészek nálam pontosabban ismernek, s megbízhatóbban össze tudnak állítani.

Azt mindenesetre látjuk, hogy ösztönözni kell a kutatásokat olyan, a párthoz kapcsolódó fegyveres csoportok vizsgálata terén, mint pl. a jórészt fiatalokból álló Deák-Mayer csoport, a 11 hősi halottat adó Vörös Brigád, vagy az első fegyveres akciót végrehajtó Táncsics sejt.

A KISZ harci csoportjai közül egyedül a Ságvári gárdáról jelent meg eddig önálló kötet. Gyűjteményesen is foglalkozni lehetne a Várnai, a Lakatos, a Hazai, a Kelen gárdával és a Vasas tornászoknak az ellenállásban játszott szerepével.

Viszonylag jól ismerjük a Fehér Lajos vezette akciócsoportok küzdelmét. Erről már több könyv és számtalan cikk látott napvilágot. Az ellenséges források olyan nagy számban és olyan érdekesen beszélnek tevékenységükről, hogy abból külön, önálló kötet is megtervezhető lenne. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy mellettünk még Rákoshelyen, Rákospalotán és Kőbányán is működtek a KP-hez kapcsolódó akciógárdák.

Volt néhány olyan, a munkásmozgalom felé orientálódó tömörülés is, amelyekre elsősorban nem a fegyveres, hanem a politikai, agitatív és szervezői tevékenység a jellemző. Jó részükről önállóan még semmit nem írtak, hanem rövid elemzés keretében csupán más munkákban esett róluk szó. Ide sorolnám a Szovjetunió Magyarországi Barátainak Egyesületét, a Márciusi Magyarország Szövetségét, a csepeli ún. 13-as bizottságot, vagy a Földalatti Magyarok Szövetségét. De ide számíthatunk néhány irodalmi és művészeti csoportosulást is.

A katonai ellenállás feltárása terén ugyancsak jó eredményeket értünk el. Foglalkoztunk a Budai Önkéntes Ezreddel, egyes KISKA-alakulatokkal és más félmilitáris formációkkal. A katonahősökről több életrajzi feldolgozás jelent meg.

1944. október 15-e előtt és után sok érdekes esemény történt az 1. magyar hadseregnél is, amelynek rendszerezett megírása még várat magára. A jövőben kutatnunk kell a Vörös Hadsereghez történő átállásokat, a szovjetek oldalán küzdő, vagy őket segítő magyarok tevékenységét, de nem feledkezhetünk meg a szövetséges hatalmakat segítő magyar hírszerzőkről sem.

Az új magyar honvédség gyökerei mélyen beágyazódnak a magyar ellenállásba. Stúdiumunk peremterületén ezt is vizsgálni lehetne.

Bár egzakt adatokkal állításom nem igazolható, tapasztalataim, kollégáim véleménye és a jelen felmérés megállapításai nyomán úgy vélem, hogy a magyar ellenállási és partizánmozgalom kutatása kielégítő ütemben és jó irányba halad. A téma feldolgozása iránt nagy társadalmi igény jelentkezik. Talán egy kicsinnyel még előbbre is tartunk, mint ahol a felszabadulás eseményeinek, vagy az új hadsereg létrehozásának feltárása áll.

Sürgető igényként jelentkezik, hogy e forrásszegény korszakban a feladatok egy részét a ma még élő nemzedék életében kellene megoldanunk. Egyszerre hárul ránk az anyagmentés, feltárás, eseménytörténeti rögzítés, és elvi általánosítás feladata. Az intézetek részéről a jövőben is előrelátó tervezésre, átgondolt tudománypolitikára és kellő számú munkatárs foglalkoztatására van szükség. Ez tudományos igény, s egyben fontos politikai elvárás is.